

В. В. Котенко (Опішня)

До питання про художнє оформлення столового посуду в Херсонесі Таврійському в елліністичний час

V. Kotenko (Opishnya)

To the Decoration of the Tauric Chersonesos' Tableware at the Hellenistic Time

Векономіці Херсонеса Таврійського в елліністичний час важливе місце займало гончарство, про що свідчать не лише гончарські майстерні кінця IV — початку III ст. до н. е. у південно-східному районі, досліджені в 50-х роках XX ст. [1, с. 144–158], а й масові знахідки кераміки місцевого виробництва в межах городища і на поселеннях його хори. В ергастеріях поліса в цей час масово і серійно виготовлялися не тільки клеймовані амфори, а й кухонний та столовий посуд, кераміка спеціального призначення тощо, які масово надходили на поселення Північно-Західної Таврики й за межі поліса. У порівнянні з іншими північнопричорноморськими полісами, гончарство Херсонеса Таврійського другої половини половини IV—II ст. до н. е. на сьогодні є одним з найбільш досліджених і мало специфічних риси у вигляді петрографічних характеристик і набору форм та орнаменталізації виробів.

«Візитною карткою» херсонеського керамічного виробництва в елліністичний час був, окрім гостродонних тарних амфор, столовий посуд, який відрізнявся різноманіттям форм, які, в цілому, характерні для античного світу доби еллінізму. Серед них особливе місце займає група виробів з орнаментованою поверхнею — переважно одно- та дворучні глеки видовжених пропорцій з овальним тулубом, високою шиєю та плоским дном. Всі вони мають червоний колір черепка, а у формувальній масі присутні дрібні домішки вапняку.

Зовнішня поверхня таких виробів інколи покривалася світлим рідким ангобом, поверх якого наносився орнамент червоною або бурою фарбою. Здебільшого столові глеки херсонеського виробництва прикрашалися орнаментом у вигляді оперізуючих смуг різної ширини у середній або у верхній частині тулуба (рис. 1, 1–3). Часто орнаментальна композиція доповнювалася розписом у вигляді завитків виноградної лози (рис. 1, 4–6), гілочок лавру (рис. 1, 7–8) та інших мотивів (рис. 1, 9–15). Такі зображення виокремлюються в єдину типологічну групу, яка відноситься до наслідування так званого стилю Гадра.

Рис. 1. Орнаментальні мотиви херсонеського гончарства

Fig. 1. Ornamental motifs of chersonesian pottery

Витоки цієї орнаментальної традиції варто шукати у Східному Середземномор'ї, де в елліністичний час вона була популярною в гончарному виробництві [2, р. 387]. Морфологія такого посуду представлена зазвичай гідріями та одноручними глеками із заглибленим дном (Dropped Floor Class), виконаних у характерних елліністичних традиціях (складнопрофільовані вінця, округлий тулуб видовжених пропорцій, сплюснена ручка інколи з круглим наліпом у верхній частині, дно на кільцевому піддоні).

Етимологія самого стилю походить від назви елліністичного могильника воїнів у східній частині Александрії Єгипетської, де у 1883–1884 рр. вперше було виявлено гідрії, розписані у такому стилі. Вони використовувалися в якості поховальних урн, а на їх поверхні містилися написи (імена, дати) [3, р. 7].

Найбільша і найвідоміша колекція таких ваз була придбана музеєм Метрополітен у Нью-Йорку у 1890 р., після чого у 1895 р. вийшла перша публікація цих матеріалів блискучого американського філолога, археолога та епіграфіста А. Ч. Міріама [4]. З того часу дослідники неодноразово звертали увагу на ці унікальні посудини, доповнюючи збірку новими знахідками. Однак переважна більшість наукових інтересів була й далі пов'язана з вивченням та інтерпретацією написів на урнах, меншою мірою досліджувався їх декор.

Генеza орнаментатії такого типу кераміки з мистецтвознавчої точки зору вже неодноразово була розглянута в історіографії. Так зокрема дослідник давньогрецького вазопису Р. М. Кук зазначив, що до кінця IV ст. до н. е. фіксується спад у побутуванні червонофігурного стилю, чим власне він хронологічно й закінчив існування давньогрецького вазопису загалом. Натомість набуло популярності прикрашання звичайного посуду, виготовленого на гончарному крузі, нескладним орнаментом, але такі вироби вже навряд чи можна вважати витворами мистецтва [5, р. 197–198]. Серед таких тривіальних зображень можна виділити гірлянди плюща, лавру (або мирту чи оливи, так як їх складно розрізнити), завитки виноградної лози тощо. На думку дослідника, новий стиль розпису не потребував ні спеціальних навичок, ані уяви художника [5, р. 197]. Так чи інакше, в реаліях побуту Північного Причорномор'я декорований посуд, очевидно, вирізнявся з масиву неорнаментованого гончарного чи ліпленого посуду, що надавало йому естетичної переваги.

Загалом же інший дослідник давньогрецького вазопису Б. Ф. Кук виокремив дві манери орнаментатії посуду у стилі Гадра: коричневою глазур'ю по поверхні, яка лишалася у кольорі глини, та поліхромним розписом на вибіленому тлі [3, р. 9].

На території Північного Причорномор'я в оформленні столового посуду зустрічається його стилістичне наслідування у дещо спрощеному вигляді (Pseudo-Hadra style) [6, р. 234–236]. Зокрема у статті В. Лунгу та П. Дюпона на матеріалах полісів Північно-Західного Причорномор'я (Істрія, Томи, Калатіс) було виокремлено групу кераміки, що стилістично пов'язана з посудинами з Гадри, але має понтійське походження [6, р. 233]. Автори торкнулися також питання походження схожої кераміки з Ольвії та Херсонеса Таврійського.

Вітчизняні дослідники також не одноразово звертали увагу на орнаментовану у характерному стилі кераміку. Розглядаючи питання походження кераміки у стилі Pseudo-Hadra у Північному Причорномор'ї, перш за все варто звернутися до ольвійських матеріалів. 1910 р. вийшла стаття Е. фон Штерна з описом елліністичного розписного посуду з розкопок Ольвії від кінця XIX ст. [8]. З-поміж опублікованого матеріалу привертає увагу один глек, розписаний у схожий спосіб — має «грязно-белый покров», прикрашений по горлу червоною акварельною фарбою орнаментом у вигляді лаврового вінка з ягодами,

а нижче — по тулубу — широкими і вузькими червоними смугами; жолобчата ручка закінчується біля горла широкою волотою [8, табл. IV, 10]. На його думку, центром виробництва такого посуду була Александрія Єгипетська: «...мы должны считать Александрию центром этого своеобразного вазового производства, который не только удовлетворял местным потребностям, но работал и для вывоза простирающегося до крайних форпостов тогдашнего культурного мира» [8, с. 173]. Але згодом його висновки були переглянуті, адже типологічно опублікована Е. Р. фон Штерном посудина тяжіє до понтійського, а саме до херсонеського виробництва.

У статті Т. М. Кніпович 1940 р. про місцеву ольвійську кераміку з розкопу «И» було розглянуто групу елліністичних розписних виробів, до якої автор віднесла глеки з рослинним орнаментом. На її думку, манера такого розпису була більше пов'язана з добою еллінізму, ніж з відродженням архаїчних традицій [9, с. 167–168]. Очевидно, частину з опублікованої вибірки все ж варто віднести до керамічного імпорту з Херсонеса Таврійського. Адже саме там зустрічаємо аналогічне декорування посуду у масовому матеріалі як з самого центру, так й з поселень у Північно-Західній Тавриці.

Але, розглядаючи генезу самого орнаменту, варто згадати, що, на думку О. Д. Дашевської, художні особливості такого розпису вказують на те, що це була спроба відродження архаїчних мотивів у херсонеському вазописі в поєднанні з елліністичними елементами [7, р. 167]. Децю пізніше, у 1982 р., вийшла ґрунтовна стаття К. Зайцевої про групу елліністичної місцевої розписної кераміки з рослинним орнаментом з Ольвії [10]. У ній автор знову віднесла даний тип кераміки до ольвійського місцевого виробництва, але стиль розпису, а саме рослинні сюжети, влучно пов'язала з впливом Александрії Єгипетської [10, с. 64]. Нині такий тип орнаментованого посуду з Ольвії за незначним обсягом знахідок відноситься до привізного. Його візуальний аналіз дає змогу говорити, що така кераміка походить все ж з майстерень Херсонеса Таврійського [11, с. 113–114]. Серед форм, що зустрічаються в Ольвії і нагадують у своєму оформленні стиль Гафра, відомі столові глеки, прикрашені характерним орнаментом червоною або бурою фарбою [12, с. 121–124]. Відмінною рисою деяких виробів є нанесення орнаменту на лисковану поверхню, що дало окремим дослідникам привід говорити про місцеве (причорноморське) виробництво такої кераміки та про варваризацію регіону в елліністичний час [10, с. 64–65].

Говорити про відродження архаїчних традицій в елліністичний час лише за стилем декору посуду складно. Однак з таким типом орнаментативності (псевдо-Гафра) можна пов'язати розпис херсонеських глеків у вигляді оперізуючих смуг, які часто не зовсім обґрунтовано відносять до іонійських впливів. Загалом же, є всі підстави вважати, що херсонеські майстри гончарної справи творили у руслі культурних традицій елліністичного світу. Поширення

розписної кераміки, хоча й стилістично спрощеної, позначило деякою мірою художні смаки еллінів Північного Причорномор'я, свідченням чого є наслідування популярного у Середземномор'ї стилю.

Література

1. *Борисова В. В.* Гончарные мастерские Херсонеса (по материалам раскопок 1955–1957 гг.) // СА. — 1958. — № 4.
2. *Pagenstecher R.* Dated Sepulchral Vases from Alexandria // AJA. — 1909. — Vol. 13 (№ 4).
3. *Cook B. F.* Inscribed Hadra Vases in the Metropolitan Museum of Art // The Metropolitan Museum of Art Papers. — 1966. — № 12.
4. *Merriam A. C.* Inscribed Sepulchral Vases from Alexandria // AJA. — 1895. — № 1 (ser. 1).
5. *Cook R. M.* Greek painted pottery (3rd ed.). — L.; New York, 1997.
6. *Lungu V., Dupont P.* Imports and Local Imitations of Hellenistic Pottery in the Northwest Black Sea Area: Hadra and Pseudo-Hadra Wares // Pottery, Peoples and Places. Study and Interpretations of Late Hellenistic Pottery (BSS 16). — Aarhus, 2014.
7. *Дашевская О. Д.* Эллинистическая расписная керамика из Северо-Западного Крыма // СА. — 1967. — № 1.
8. *Штерн Э. Р.* К вопросу об эллинистической керамике // ЗООИД. — Т. XXVIII. — 1910.
9. *Книпович Т. Н.* Керамика местного производства из раскопа И // Ольвия. — 1940. — Т. 1.
10. *Зайцева К. И.* Группа местной расписной керамики с растительным орнаментом из Ольвии III—II вв. до н. э. // Художественные изделия античных мастеров. — Л., 1982.
11. *Котенко В. В.* До питання про торгівлю Херсонеса Таврійського з Ольвією // Північне Причорномор'я за античної доби (на пошану С. Д. Крижичького). — Київ, 2017.
12. *Котенко В. В.* Посуд Херсонеса Таврійського, знайдений в Ольвії // АДПУ. — 2015. — Вип. 1 (14).

